

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE AMERİKAN BASININDA DİYARBAKIR

Mekki ULUDAĞ¹

Öz

Bu çalışmada Millî Mücadele döneminde Diyarbakır'da yaşanan gelişmelerle ilgili Amerikan basınında yer almış olan haber ve yazılar esas alınarak bir değerlendirme yapılmıştır. Millî Mücadele döneminde Diyarbakır'da ve Diyarbakır'a ilişkin yaşanan gelişmelerin Amerikan basını bağlamında değerlendirilmesi çalışmanın kapsamını oluşturmuştur. Çalışmanın amacı, Amerikan basınındaki bilgilerden yararlanılarak Millî Mücadele döneminde Diyarbakır'da yaşanan gelişmelerin okuyucunun bilgisine sunulmasıdır. Amerikan basın organlarının dönem boyunca Diyarbakır'daki gelişmeleri yakından takip ettikleri anlaşılmaktadır. Bugüne kadar böyle bir çalışmanın yapılmamış olması, bu çalışmanın temel motivasyon kaynağını oluşturmuştur. Bu araştırmada karşılaştırmalı analiz yöntemi tercih edilmiştir. Ona göre öncelikle Amerikan basınında konuya ilişkin yer almış olan haber ve yazılar tespit edilerek tasnif edilmiş, ardından tespit edilen bilgiler yerli kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırıldıktan sonra değerlendirme kapsamına alınmıştır. Yanlış bilgiler barındırdığı ve propaganda amacıyla yazıldığı aşikâr olan, gerçeklerle hiçbir ilgisi bulunmadığı belirlenmiş olan haber ve yazılar bu değerlendirmenin dışında tutulmuştur. Çalışmanın muhtemel bulguları, Amerikan basınında Diyarbakır'daki gelişmelere ilişkin sürekli olarak tavrı değişikliğine gittiğinin tespit edilmesi ve konuya ilişkin araştırmaların literatürüne katkıda bulunulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Basını, Diyarbakır, Millî Mücadele Dönemi, Diyarbakır, Amerikan Kamuoyu

¹ Dr. Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Diyarbakır/Türkiye, mekki.uludag@dicle.edu.tr ORCID: 0000-0001-6557-7917

DIYARBAKIR IN THE AMERICAN PRESS DURING THE NATIONAL STRUGGLE

Abstract

This paper evaluates the developments in Diyarbakir during the National Struggle based on the news and articles in the American press. Assessment of the developments in and about Diyarbakir in the context of the American press during the National Struggle period formed the scope of the study. The study aims to present the developments in Diyarbakir during the National Struggle, by using the information in the American press. It is understood that the American press organs closely followed the developments in Diyarbakir throughout the period. The primary driving force for this study was the lack of previous research in this area. In this study, the comparative analysis method was preferred. Accordingly, news and articles on the subject in the American press were identified and classified, and then the information was compared with the information in domestic sources and then included in the scope of the evaluation. The news and articles, which are obviously written for propaganda purposes and contain false information were excluded from this evaluation. The possible findings of the study are that the American press constantly changes its attitude towards the developments in Diyarbakir and that it contributes to the literature of research on the subject.

Keywords: American Press, Diyarbakir, National Struggle Period, Diyarbekir, American Public Opinion

GİRİŞ

Diyarbakır, Birinci Dünya Savaşı boyunca Müttefikler tarafından işgal edilmek istenen, bu nedenle Amerikan basını tarafından dikkatli bir şekilde takip edilen ve büyük önem atfedilen bir merkez olmuştur. Bilhassa Rus birliklerinin Doğu Anadolu'da Osmanlı kuvvetlerine karşı kazandıkları çarpışmalar ile işgal ettikleri yerleşim yerlerine ilişkin coşkulu haberlerin yer aldığı Amerikan basınında her seferinde ayrıca Diyarbakır vurgusu yapılmıştır. Diyarbakır, Bağdat demiryolu hattı üzerindeki konumundan dolayı hem Musul ve Bağdat ile hem de Türkiye'nin batısı ile ulaşım imkanlarına sahip stratejik bir yerde bulunduğundan (The New Republic, 1923), savaş boyunca sürekli olarak Müttefik devletlerin en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Diyarbakır, Müttefikler tarafından çok arzulanan bir yer olduğu halde, her ne kadar Birinci Dünya Savaşı sırasında Muş ve Bitlis'i işgal ederek Silvan yakınlarına kadar gelmiş olan Rus birlikleri tarafından işgal edilme tehlikesini yakından yaşamışsa da savaş

sırasında veya sonrasında herhangi bir işgale uğramamıştır (Erickson, 1950, s.137). Bu nedenle Diyarbakır tahrip edilmediği gibi şehir halkı göç etmek durumunda kalmamış, şehrin yapısı büyük oranda korunmuştur (Buchan, 1922, p.119). Bununla birlikte Doğu Anadolu Bölgesinde Rus birlikleri tarafından işgal edilmiş olan bölgelerden çok sayıda kişi Diyarbakır'a sığınmıştır. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşında yenilmiş ve müttefik devletlerle ağır maddeler barındıran bir ateşkes antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin varlığı fiilen sona ermiş, başkent İstanbul Müttefikler tarafından işgal edilmiş, Müttefik devletler hukuken Osmanlı ülkesinin her noktasını işgal etme hakkına kavuşmuşlardır. Bunun üzerine Müttefikler arasında Osmanlı topraklarının paylaşılması amacıyla çok sayıda görüşme yapılmış ve paylaşılması planlanan yerlerden biri Diyarbakır olmuştur (Verheij, 2012, p.120).

Millî Mücadele dönemi boyunca Amerikan basınında Diyarbakır ile ilgili binlerce haber ve yorumun yer aldığı tespit edilmiştir. Manning (2004), Axelrod (2009) ve Borchard'ın (2019) belirttikleri gibi Amerikan basınındaki haber ve yazıların en önemli amaçlarından biri Amerikan propagandası olmakla birlikte ilgili yayınların Diyarbakır'a ilişkin önemli bilgiler ihtiva ettikleri anlaşılmış, bu nedenle bu çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir. Millî Mücadele döneminde Diyarbakır'da yaşanan gelişmelere ilişkin yerli ve yabancı kaynaklardan oluşan önemli bir literatür mevcuttur. Bugüne kadar Amerikan basınından yararlanılarak Millî Mücadele dönemine ilişkin Osman Ulagay (1974), Abdullah Berk (2020), Mehmet Arslan (2021) ve Şebnem Oğuz Uzuner (2022) tarafından benzer isimler altında ancak farklı içerikli çalışmalar yapılmışsa da bu çalışmalarda Diyarbakır hakkında neredeyse hiç bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle bu çalışma, kaynakları ve içeriği itibariyle bugüne kadar yapılmış olan çalışmalardan ayrılmaktadır. Konuyla ilgili daha fazla bilgi edinmek isteyen okuyucular için büyük oranda yerli kaynaklardan yararlanılarak yapılmış olan bazı çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Zeki Sarıhan (1993, 1994, 1995, 1996) tarafından hazırlanan ve Millî Mücadele döneminde yaşanan gelişmelerin sunulduğu çalışmalardan, Diyarbakır'da yaşanan gelişmelerin açıklamalı bir kronolojisinin öğrenilmesi mümkündür. Ayrıca Genelkurmay Başkanlığı (1995) tarafından yayınlanmış olan Türk İstiklâl Harbi isimli eserde Millî Mücadele döneminde Doğu Cephesi ve Diyarbakır'da yaşanan bilhassa askeri gelişmelere ilişkin önemli bilgiler edinilebilir. Şüphesiz ki konuyla ilgili en kapsamlı çalışma Oktay Bozan (2022) tarafından yapılmıştır. Bozan, arşiv belgelerinden yoğun şekilde faydalandığı çalışmasında Millî Mücadele döneminde Diyarbakır'da yaşanan gelişmeleri

kronolojik bir düzende ve kavramsal çerçeve içinde okuyucuya sunmuş, bu anlamda literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur.

Bu çalışmada tam listesi ekler kısmında yer alan toplam altmış adet süreli yayın, dönemin tamamı boyunca taranmış ve konuyla ilgili bu yayınlardan edinilen bilgiler değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamına alınan süreli yayınların tam tirajları tespit edilememiş olmakla birlikte baskı sayılarının on bin ile beş yüz bin adet arasında değiştiği anlaşılmıştır. Değerlendirilmiş olan yayınlar Amerika'nın neredeyse bütün eyaletlerinde çıkan çoğunlukla eyalet yayınları olduğu gibi Amerikan ulusal gazeteleri de çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Dönem itibariyle Amerika'daki süreli yayınların büyük oranda eyalet bazında faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır (Teel, 2006). Amerikan basınında Diyarbakır'a ilişkin haber ve yazıların seyrinde ilginç değişimler gözlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı boyunca Diyarbakır'ın müttefikler tarafından işgal edilmesi gerektiğini savunmuş olan Amerikan basın organlarının tutumu, savaşın sona ermesiyle birlikte aniden değişmiştir. Savaşın sona Diyarbakır'ın paylaşılması konusunda İngiltere ile Fransa arasında yapılmış olan uzun ve sonuçsuz müzakereler Amerikan basınında yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Amerikan basınına göre İngiliz ve Fransızların amacı, iddia ettikleri gibi Diyarbakır ve çevresine demokrasi götürmek olmayıp asıl amaçları Diyarbakır ve çevresinin zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını ele geçirmek olmuştur ("Independence Committee", 1920). Müttefikler ile Osmanlı Devleti arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması imzalanmış olup antlaşmaya göre Amerikan mandası altında büyük bir Ermenistan devleti kurulacak ve Diyarbakır, adı geçen devletin bir parçası olacaktır (Erim, 1953, s.527). Ondan sonra Amerikan basınının Diyarbakır'a ilişkin tutumu bir kez daha radikal bir şekilde değişmiş, neredeyse bütün Amerikan basın organları, Diyarbakır'ın ezelden beri Ermenistan'ın bir parçası olduğunu ispatlama yarışına girmişlerdir ("New State of Armenia", 1919, "From Home and Abroad", 1918, "Armenians Complain", 1920). Ankara merkezli ulusal kurtuluş hareketinin Yunan işgal kuvvetlerini ülkeden tamamen atarak büyük bir başarı ile sonuçlanması ve Ermenistan hayallerinin suya düşmesi üzerine Amerikan basınında yeniden bir tavır değişikliği yaşanmıştır. Amerikan basınında artık Türkiye'deki politik duruma ilişkin Amerikan devletinin tarafsız kalması gerektiği savunulmuş, asıl önemli olan şeyin Amerikan ekonomik çıkarları olduğu ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bu gerçeği göz önünde bulundurarak davranması gerektiği ileri sürülmüştür.

1. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ ÖNCESİNDE DİYARBAKIR

Birinci Dünya Savaşı sırasında Diyarbakır'a ilişkin yaşanan gelişmeler Amerikan basınında genişçe yer almıştır. Amerikan basını, Doğu Anadolu'da Rus ordusunun ve Suriye'de İngiliz kuvvetlerinin Osmanlı birliklerine karşı elde ettikleri galibiyetleri coşkulu başlıklarla vermiştir. Bu haberlerden birine göre İngiliz Mezopotamya ordusunun sağ ve sol kanatları ilerlemeye devam etmiş ve şayet ordunun her iki kanadı Musul'da birleşebilseydi Diyarbakır ve Van üzerine harekate geçmeleri kolaylaşacaktı. Haberde Diyarbakır ve Van'ın İngiliz birlikleri tarafından ele geçirilmesinin uzun sürmeyeceği iddia edilmiştir (Grannon, 1918). Bir diğer habere göre İngilizler, Diyarbakır'ı ele geçirmenin Musul'un kontrolü için önemli olduğunu düşünmüş ve ona göre işgal planları yapmışlardır (Current History, 1922). Başka bir haberde Diyarbakır'ın ele geçirilmesinin Musul ve hatta Bağdat'ın işgal edilebilmesi için hayati öneme sahip olduğu vurgulanmıştır ("The Fall of Erzerum", 1916). Bir başka habere göre Diyarbakır'ın işgal edilmesinin, Mezopotamya'daki Türk ordusunun tamamen savaş dışında bırakılması ve belki de tümünün esir edilmesi anlamına geleceği ileri sürülmüştür. ("Russia Against Turkey", 1916).

Amerikan basınında Millî Mücadele döneminin başlarında Diyarbakır'a ilişkin bazı yazılar yer almıştır. Bu yazılardan birinde Diyarbakır'ın Küçük Asya'daki en önemli şehirlerden biri olduğu, şehrin yakınlarında bir süre önce Türk ve Rus ordularının savaştıkları belirtilmektedir. Makalenin devamında verilen bilgilere göre Diyarbakır, Dicle Nehrinin kuzey kısmının kenarında, düz, açık bir vadi üzerinde kurulmuş olup çok etkileyici bir yerde konumlanmıştır. Bazalt bir zemin üzerine kurulmuş olan Diyarbakır'ın etrafı bazalt taşlardan inşa edilmiş bir surla çevrilmiş ve şehir Dicle Nehrinin batısında yer alır. Diyarbakır surları ile Dicle nehri arasında kalan vadiye doğuda yetişebilen her türlü yeşil bitki yetiştirilmektedir. Yeryüzündeki çok az şehir Diyarbakır kadar iniş çıkışlar yaşamıştır. Roma ve Fars imparatorlukları, Ermeniler ve Partlar, Araplar ve Türkler Diyarbakır'a sahip olabilmek için mücadele etmişlerdir. Diyarbakır'ın ele geçirilmesi amacıyla yapılmış olan bazı savaşların bedeli o denli ağır olmuş ki, bir zamanlar Amerika Birleşik Devletleri'nin başkentinden dahi büyük olan Diyarbakır'da artık kırk bin kişiden az insan yaşamaktadır. Diyarbakır, yine de eski ihtişamından birçok izler taşıyor. Rum ve Ermeni kiliselerinin minareleri Müslümanların cami minareleri ile birlikte göğe yükseliyorlar. Diyarbakır'da ipek böcekçiliği başlıca uğraş alanlarından biri olup halk ipek böceklerini dut yapraklarıyla beslemektedir. Ayrıca marul Diyarbakır'da çok sevilir ve yoğun bir şekilde tüketilir. Diyarbakır akrebi, Meksika tarantulası kadar sık olmasa da her yıl binlerce Diyarbakırlıyı ısırır, fakat zehri, yılanınki gibi vücuda

hızlıca nüfuz etmediğinden, akrebin ısırıldığı yer hızlı bir şekilde kazındığı takdirde enfeksiyon önlenmiş olur (“City has Suffered”, 1918).

Osmanlı birlikleri ile İngiliz kuvvetleri arasında Suriye’de yaşanan çarpışmaların İngilizlerin galibiyeti ile sonuçlanması Amerikan basınında geniş yer bulmuş, o bölgedeki gelişmeler üzerinden Diyarbakır’a ilişkin tahminlerde bulunulmuştur. Ona göre İngiliz General Edmund Allenby’nin Suriye ve Filistin’de Osmanlı kuvvetlerine karşı kazandığı zaferler, Batı Asya’da beş yüz yıldan beri yaşanmış olan en önemli devrim olmuştur. İngiliz birliklerinin Kudüs’ün kuzeyindeki zaferinden sonra Suriye’nin büyük bir kısmı ile Filistin’in tamamının İngiliz hakimiyetine girmesi sağlanmış, Şam, İngiliz birlikleri tarafından ele geçirilmiştir. Beyrut’un kısa bir süre sonra müttefikler tarafından ele geçirileceği tahmin edilmiş, İngiliz birlikleri, Şam-Halep demiryolu güzergahının tamamını ele geçirmek için operasyonlara devam etmiştir. Suriye’deki tüm düzenli Türk birlikleri geri çekilmiş, dağılmışlardır. İngiliz birlikleri için asıl sorun birliklerin nakli ve boşaltılmış olan geniş bir alanda hakimiyet kurmak olmuştur. Mezopotamya’daki Türk birlikleri büyük bir tehlike ile karşı karşıya olup ölüm kalım savaşı vermiş, onlar bir yandan Bağdat demiryolu vasıtasıyla Musul’dan Halep’e ve oradan Diyarbakır’a geri çekilmeye çalışırken diğer taraftan İngiliz General Allenby, Halep’i ele geçirerek Türklerin, Bağdat demiryolunu kullanmalarını engellemek istemiştir. Allenby ayrıca Anadolu ile ulaşımın sağlandığı diğer yolları da kontrol altına alarak mümkün olduğunca Türk birliklerinin Diyarbakır üzerinden Anadolu ile İstanbul’a gitmelerini zorlaştırmak istemiştir. Bağdat’ı ele geçiren İngiliz birlikleri Dicle ve Fırat vadilerini takip ederek Allenby’nin birlikleri ile buluşmayı hedeflemişlerdir. Böyle bir durumda Türk birlikleri Halep’in gerisine çekilerek İskenderun körfezine kadar gerilemek zorunda kalacaklardır. Bu da Türklerin Filistin, Suriye, Mezopotamya ve Arap kıyılarını kayb ettikleri anlamına gelir. Böylece Türklerin Arap dünyasındaki politik ve dini otoritesi son bulmuş, Osmanlı, İslam dünyasının tüm kutsal şehirlerini kaybetmiş olur. Mekke ve Medine, Hicaz Kralı ünvanlı Arapların egemenliğine geçmiştir ve bu krallık müttefikler tarafından resmen tanınmıştır. Savaş sona erdiği zaman Türklerin Suriye, Mezopotamya, Filistin ve diğer Arap yerleşim yerlerindeki egemenliği kesin olarak sona erecektir. Fakat bir de Ermenistan meselesi var ve İngiliz orduları Musul’a ulaştıkları zaman İngiliz birliklerinin oradan kuzeyde Diyarbakır, Harput ve hatta Erzurum’a gönderilebilmeleri mümkün olacaktır. Bu nedenle Allenby’nin kazandığı zafer gerçek anlamda hem Arap hem de Ermeni halkların özgürlüğünü temin etmiştir. Yakın zamanda büyük ihtimalle Türkler, Türklerin çoğunluğu teşkil ettiği iç

Anadolu topraklarına çekilmek zorunda kalacaklardır. Batı Asya'daki değişimlerin bir süre daha devam edeceği ileri sürülebilir ve her ne kadar Türklerin Avrupa'dan atılmaları uzun, zorlu ve tehlikeli bir sürecin sonunda gerçekleşebildiyse de Asya'daki Türk topraklarının müttefikler tarafından ele geçirilmesi büyük bir zafer sonucunda ve kolaylıkla gerçekleşmiştir. Müttefikler için sıradaki hedef, Diyarbakır, Musul, Bağdat hattının ele geçirilmesidir (Simonds, 1918, p.8).

Diğer bir habere göre General Allenby, Halep'i ele geçirerek modern zamanların en büyük başarılarından birini elde etmiştir. Ürdün Nehri ile Akdeniz arasındaki dar alanda büyük birliklerle harekate başlayan General Allenby, Ölü Deniz'in kuzeyinde Arap aşiretlerinin desteği ile birlikte karşılaştığı Türk ordusunu yenmeyi başarmış ve Beyrut, Şam, Trablus, Akka, Lazkiye ve Halep şehirleri çok kısa bir süre içerisinde Allenby komutasındaki İngiliz birlikleri tarafından ele geçirilmiştir. Allenby, harekâtının başlangıç noktasından itibaren yaklaşık beş yüz kilometrelik bir hattı ele geçirmeyi başarmıştır. Allenby, Türk birliklerinin geri çekilme hattı üzerinde önemli bir noktada bulunan Halep'i ele geçirmiştir. Halep'teki demiryolu hattı bir taraftan Şam'a uzanırken diğer taraftan Nusaybin'e ulaşmaktadır. Nusaybin, bir taraftan Musul'a bağlanırken diğer taraftan Diyarbakır'a giden ulaşım hatlarına sahiptir. General Marshall'ın Mezopotamya Ordusu Musul'a doğru harekete geçmiş ve az direnişle karşılaşarak Dicle-Fırat nehirleri arasındaki vadi boyunca doğuya doğru ilerlemiştir. Haberin iddiasına göre Allenby ile Marshall'ın orduları arasında kalan bölgede Türk ordusunun geride kalan bazı birlikleri kalmış ve onlar ya teslim olacaklardır veya kuzeye doğru geri çekileceklerdir. Her durumda İngiliz birliklerinin Diyarbakır üzerine harekate geçmesinin önünde önemli bir engel kalmamış olacaktır ("Significance of Aleppo", 1918). Suriye'deki çarpışmalarda yenilgiye uğratılmış olan Alman komutanlar ve askerler geri çekilirken önce Diyarbakır'da toplanmış, ardından Samsun'a gitmek üzere Diyarbakır'dan ayrılmışlardır. Amerikan Board'un Küçük Asya genel direktörü James Levi Barton'ın Amerika'daki akrabalarına gönderdiği mektubunda belirttiğine göre Alman birlikleri Diyarbakır'dan altı yüz kamyonluk bir konvoy halinde ayrılmış olmalarına rağmen kamyonların büyük kısmı arızalandığı veya kötü yol şartlarında ilerleyemediği için yolda terk edilmiş ve daha sonra yağmalanmıştır ("Hear of American", 1919).

Millî Mücadele döneminde Diyarbakır'ın nüfusu, konumu ve halkı hakkında Amerikan basınında önemli bilgiler yer almıştır. Ona göre 1922 yılında Diyarbakır merkez nüfusu yaklaşık otuz sekiz bin kişi (Blair, 1922, p.52) ile kırk bin kişi (Prothero, 1920, p.15) civarında olmuştur. Diyarbakır'ın etrafı tamamen siyah taşlarla örülmüş büyük bir surla çevrilmiş olup

bütün evler bu surların içine inşa edildiği için içeride sıkışık bir yaşam alanı meydana gelmiştir. Diyarbakır'da Türk, Kürt, Arap, Ermeni, Süryani ve Keldaniler beraber yaşamaktadırlar. Diyarbakır'daki Amerikan yardım kuruluşuna Bitlis, Maraş, Erzurum, Van, Sivas ve Trabzon'daki Rus işgallerinden kaçmış olan mülteciler başvurmuşlardır. Mültecilerin neredeyse her konuda yardıma ihtiyacı bulunmakla birlikte yiyecek ve giyecek malzemelerine çok acil bir şekilde ihtiyaç duyulmuştur. Yardım kuruluşunun iddialarına göre Diyarbakır'daki insanlar kış şartlarında bile yarı çıplak bir şekilde yaşamış, çoğunun üzerinde sadece bir parça elbise bulunmuş, yokluğun bu denli yaygın olduğu bir başka yerin düşünülemez olduğu belirtilmiştir. Habere göre Amerikan yardım kuruluşunun yardımları olmazsa bilhassa Diyarbakır'daki mültecilerin çoğu soğuktan öleceklerdir. Çok sayıda insan, giyecek bir çorap veya ayakkabıları olmadığından çıplak ayaklarıyla karın üzerinde yardım alabilmek için sıra beklemiştir. Yardım kuruluşu ilk olarak yetimlere yardım ederek onlara barınacakları yerler temin etmiş, ardından Diyarbakır halkına çok sayıda yardımda bulunmuş, kısa süre içerisinde Diyarbakır'daki insanların görünüşü değişmiştir. Amerikan Yardım Kuruluşu ayrıca bir klinik açarak hastaların muayenesine başlamış, günlük ortalama muayene ve tedavi sayısı birkaç gün içinde yüzün üzerine çıkmıştır. Yardım kuruluşu, yardım faaliyetleri sırasında Diyarbakır'daki insanlar arasında etnik veya dini bir ayırım gözetmeksizin yardıma ihtiyacı olan herkese yardım ettiğini iddia etmiştir. Habere göre Diyarbakır'daki herkes yardım kuruluşu çalışanlarına kibar ve saygılı bir şekilde davranmış, Diyarbakır valisi çok yetenekli biri olup yardım kuruluşu çalışmalarının başarısında onun etkisi büyük olmuştur (Little, 1920, p.1-2).

1830lardan beri Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin sürdüğü Diyarbakır'da (Barton, 1908, p.127) Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerikan Board kuruluşuna bağlı iki misyonerlik merkezi faaliyet göstermiştir. Ardından board kuruluşları faaliyetlerine son vererek Diyarbakır'dan ayrılmış, bir süre sonra Diyarbakır'da Amerikan Yakın Doğu Yardım Kuruluşu şubesi açılmıştır. (Moderwell, 1918). The Journal of Geography'nin ("The Problem of Turkey", 1920) haberine göre Millî Mücadele döneminin başlangıcında Diyarbakır'da kanunsuzluk ve kargaşa hâkim olmuş, şehirde başta güvenlik olmak üzere çeşitli sorunlar yaşanmış, sağlık hizmetleri neredeyse hiç sunulamamıştır. Bunun yanı sıra Eylül 1920'den itibaren Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Ankara merkezli milliyetçi hareket Diyarbakır'daki yetkililer ile iletişime geçmiş ve o tarihten itibaren Diyarbakır, yeni hareketin kontrolüne geçmiştir (*History of the War*, 1920). İki yıl sonra Diyarbakır'daki yardım

kuruluşundan bildirildiğine göre şehirde bin kişilik bir mülteci grubu ile iki yüz kişilik yetim çocuk grubu yardım kuruluşunun yardımlarından faydalanmışlardır (“In Ancient Diarbekir”, 1922).

Diyarbakır’a ilişkin Wigram & Wigram (1922) tarafından verilmiş olan bilgilere göre Diyarbakır, Dicle nehrinin kenarında kurulmuş, Dicle nehri geniş ve derin olup nehirdeki su seviyesi yüksek olmuştur. Diyarbakır’ın güneyinde nehrin üzerinde bir köprü bulunur. 1910-1911 kışında Dicle nehri tamamen donmuş olup nehrin üzerinden deve kervanları geçmiştir. Makeleye göre çevresi tamamen surla kaplı birçok şehir vardır; Fransa’da Carcassonne ve Aigues-Mortes, İspanya’da Avila ve Lugo, Almanya’da Rothenburg ve her ne kadar bir kısmı yıkılmışsa bile Türkiye’de İstanbul bu şehirlerin en önemlileridir. Fakat Diyarbakır’ın siyah bazalt taştan yapılmış olan surları, dünyadaki benzerlerinin en iyi örnekleridir. Surların yüksekliği on iki metreye ulaşırken surların toplam uzunluğu sekiz kilometreyi geçmektedir. Surlar, düzenli aralıklarla yapılmış olan seksen büyük kule ile desteklenmiş olup kulelerin büyük bir kısmı yarı daire şeklinde inşa edilmişken bazı kuleler yarı sekizgen biçiminde yapılmıştır. Surlardaki kapılar nispeten özensizce yapılmış olup kapıların sağında ve solunda Roma yapılarına benzeyen kuleler vardır ve bu kapılar, Lugo surlarının kapılarına çok benzemektedirler. Surların duvar kısımlarının genişliği üç ile beş metre arasında değişmektedir. Sur, esas olarak bir Roma yapısıdır. Ayrıca Diyarbakır evlerinin büyük bir kısmı, bakımsız, kulübe benzeri yapılar olup labirent gibi her taraftan birbirine bağlanan dar sokaklardan evlere ulaşılmaktadır. İç kale yakınında çoğunlukla yöneticilerin ikamet ettikleri ve tamamen taştan yapılmış bazı güzel evler de bulunur. Bu evlerin en güzel örneği, muhtemelen bir zamanlar bir saray olarak yapılan fakat artık bir han işlevi gören ve pireler tarafından işgal edilmiş bulunan ana cadde üzerindeki bir yapıdır. Şehrin bir diğer dikkat çekici eseri, mimari gizemi çözülememiş olan, Roma veya doğu mimarisi olmadığı kesin olmakla birlikte her ikisinden izler barındıran merkez camisidir. Eski ismiyle Amida, Roma İmparatorluğu’nun güney sınırını koruyan en büyük hisarlardan biriydi ve halen konumundan kaynaklanan büyük önemini korumaktadır.

2. OSMANLI TOPRAKLARININ MÜTTEFİK DEVLETLER ARASINDA PAYLAŞILMASI VE DİYARBAKIR’IN DURUMU

Birinci Dünya Savaşı henüz bitmeden önce Müttefik devletler, savaşı kazanmaları halinde yendikleri devletlerle imzalayacakları antlaşmalara ilişkin kendi aralarında müzakerelere başlamışlardır. Fromkin’in (1990) belirttiğine göre bu amaçla 1916 yılının mart ayında Rusya’nın Saint Petersburg kentinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bir toplantı yapılmış,

toplantıda müttefiklerin Birinci Dünya Savaşını kazanmaları durumunda Osmanlı topraklarının paylaşılması konusu görüşülmüştür. Toplantı sonucunda üç ülke arasında yapılan gizli antlaşmaya göre Diyarbakır ve Elazığ'ın Fransızlara verilmesine karar verilmiştir. 9-16 Mayıs 1916 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonunda Osmanlı topraklarının bölünmesi planının hazırlanması için İngiltere adına görevlendirilmiş olan Mark Sykes ve Fransa adına görevlendirilmiş olan Georges Picot arasında bir antlaşmaya varılmıştır. Adı geçen devlet temsilcilerinin soyadları ile adlandırılmış olan Sykes-Picot Antlaşması, Rusya ve İtalya'nın onayı alınarak imzalanmıştır. Aradan geçen zaman içinde Osmanlı topraklarının paylaşılması ile ilgili görüşmeler devam etmiş ve 19-21 Nisan 1921 tarihlerinde St. Jean de Maurienne'de gizli antlaşmaya son şekli verilmiştir. Bu taslak metnine göre Diyarbakır ve çevresi yine Fransızlara bırakılacaktı. Bu son taslağın yürürlüğe girebilmesi için Rusya'nın onayı gerekli olduğu halde Rusya bu antlaşmaya onay vermediği için bu taslak yürürlüğe girememiştir (Howard, 1931, p.184).

Arabistanlı Lawrence lakaplı İngiliz subayı Thomas Edward Lawrence, Hicaz prensi Faysal ile birlikte Haziran 1919'daki Paris görüşmelerine katılmıştır. Lawrence, Paris'teki görüşmeler sırasında Mayıs 1916'da İngiltere ile Fransa arasında imzalanmış olan gizli Sykes-Picot antlaşmasının belgelerine ulaştığını ve İngilizlerin Fransızlar ile Araplara verdiği taahhütleri öğrendiğini ileri sürmüştür. Lawrence, Sykes-Picot Antlaşmasına göre Osmanlı'nın Arap topraklarının beş parçaya ayrıldığını belirtmiştir. Ona göre Ürdün'den Akdeniz'e kadar olan bölge uluslararası alan olacak, Mezopotamya İngiltere'ye bırakılacak, İskenderun'dan Kilikya'ya, Sivas'tan Diyarbakır'a olan bölge Fransa'ya verilecek, Halep, Şam, Urfa ve Musul, kurulacak olan Arap devlet veya devletlerinin sınırlarına dahil edilecekti. Lawrence'in bildirdiğine göre antlaşmanın yazarı İngiliz Mark Sykes olup antlaşma, Arapların Osmanlıya karşı İngilizleri desteklemelerinin sağlanması amacıyla alelacele bir şekilde hazırlanmıştır. Lawrence, Sykes-Picot Antlaşmasının metninin, büyük oranda 15 Ekim 1915 tarihinde Henry McMahon tarafından hazırlanmış olan gizli antlaşmanın metnine benzediğini belirtmiştir ("Insists that Britain", 1919).

İngiliz-Fransız pazarlıklarının ilk taslaklarında Diyarbakır ve Musul'un Fransızlara bırakılması kararlaştırılmıştır ("The Greek War on Turkey", 1920). 1919 yılının ocak ayında Fransa'nın başkenti Paris'te müttefikler tarafından bir konferans düzenlenmiş ve bu konferansta Osmanlı topraklarının paylaşılması yeniden gündeme getirilmiştir. Bu toplantıya Ermenileri temsilen bazı kimseler katılmışlardır. Ermeni temsilciler, toplantı sırasında

Osmanlı topraklarının önemli bir kısmını içine alacak olan büyük bir Ermenistan devletinin kurulmasını talep etmişlerdir. Ermenilerin talep ettikleri yerlerden biri Diyarbakır olmuştur (Howard, 1931, p.225). Daha sonra Paris'te uzun süren görüşmeler yapılmış, Paris'teki görüşmeler sırasında yapılan paylaşıma göre Osmanlı toprağı olan Suriye, Fransa egemenliğine bırakılırken Diyarbakır'ın da dahil olduğu Mezopotamya bölgesi İngiltere hakimiyetine terk edilecekti ("Allies Mandate", 1919). Osmanlı Devleti ile imzalanacak olan barış antlaşmasıyla ilgili müttefikler arasında yapılan müzakereler devam ederken Osmanlı topraklarının nasıl bölünmesi gerektiğı ve hangi bölgelerin hangi Müttefik devletin işgaline verileceğine ilişkin tahminler yürütülmüştür (Phillips, 1923, s.46). Bu tasarılarından birinde Diyarbakır ve Musul'u içine alacak şekilde Mezopotamya'nın İngiltere'ye verileceğı ileri sürülmüştür ("What Shall be Done", 1919). Bir başka tahmine göre Diyarbakır'ın da içinde yer alacağı geniş bir bölge Fransa'ya verilecektir ("Predicts Ottoman", 1919). Aslında 1916 yılında müttefik devletler arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşmasına göre Diyarbakır ve çevresinin Fransa'ya bırakılmasına karar verilmiştir. Birinci Dünya Savaşından sonra İngiltere'nin Diyarbakır ve çevresi üzerinde hak iddia etmesi Fransa'nın tepkisini çekmiş, bazı Fransız devlet adamları, Diyarbakır ve Suriye'de Fransa'ya bırakılması taahhüt edilmiş olan bölgeler için gerekirse Fransa'nın savaşması gerektiğini dahi ileri sürmüşlerdir (Selden, 1919, p.15). 6 Kasım 1918 tarihli İngiliz-Fransız ortak deklarasyonunda bir kez daha Diyarbakır dahil belirtilen bölgelerin Fransa'ya bırakılacağı ifade edilmiştir ("The Arab Kingdom", 1919).

Birinci Dünya Savaşından sonra Fransa, Türkiye'nin doğusunda kurulması planlanan Ermeni devleti için doğudaki taleplerinden vazgeçtiğini ilan etmiştir. Böylece Diyarbakır'ın, kurulması planlanan Ermenistan devletinin bir parçası olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca İngiltere, Arabistan yarımadasında bağımsızlığını ilan eden Hicaz Krallığını resmen tanıdığını ilan etmiş, bunun üzerine Fransa'nın Suriye ve diğer Arap bölgelerindeki talepleri tehlikeye girmiştir. Üstelik, Fransa'nın çok istediğı Akdeniz kıyısındaki Kilikya bölgesinin Ermenistan'a verilmesi kararlaştırılmış, Fransa'ya neredeyse verilecek bir yer kalmamıştır. Bu durum Fransızların büyük tepkisine neden olmuştur. ("French Regret British", 1919).

Diyarbakır'ı sadece İngilizler ve Fransızlar değil, başka gruplar da istemişlerdir. Diyarbakır'ın kendilerine verilmesini talep etmiş olan bir diğer kesim, Hicaz Krallığı mensupları olmuştur. Prens Faysal imzasıyla müttefik devletlere sunulan bir taslakta İskenderun'dan Diyarbakır'a ve oradan İran körfezine uzanan bölgenin tamamının kurulacak olan Arap İmparatorluğuna verilmesi talep edilmiştir. Taslakta Mezopotamya, Kürdistan, Suriye, Yemen, Halep, Şam,

Bağdat, Mekke ve Medine gibi önemli yerleşim yerlerinin tamamının Arap imparatorluğuna bırakılması talep edilmiştir. Bölgeyi ve Arapları bilen uzmanlara göre Arapların talep ettikleri bu denli geniş bir bölgeyi idare etmeleri imkânsız olup ancak Arap imparatorluğunun İngiliz veya Fransız mandası altına girmesi durumunda ilgili bölgelerin sorunsuz bir şekilde idare edilmeleri mümkün olabilirdi. Haberin devamında Faysal'ın talepleri eleştirilmiş, taleplerin gerçekçi olmadığı belirtilmiş, Faysal'ın sadece İngiltere'nin hizmetinde olan ve İngiliz altınlarıyla ayakta kalabilen biri olduğu ileri sürülmüştür (Prew, 1919, p.1).

Diyarbakır'ın kendi egemenliklerine bırakılmasını talep etmiş olan diğer bir topluluk Süryaniler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşında yenilmesinin ardından Müttefik devletlerin Osmanlı Devleti ile imzalanacak olan barış antlaşması hakkında müzakerelerde buldukları sırada Osmanlı'nın Süryani halkının temsilcileri olduklarını ileri süren bir grup Amerikalı Süryani tarafından müttefik devletlere bir başvuruda bulunulmuştur. Süryaniler, "Mezopotamya Devleti" adıyla bir devlet kurulmasına yönelik talepleri ile ilgili olarak önce Amerika'nın Rhode Island vilayetinin valisi ile görüşmüş ve taleplerini ona iletmişlerdir. Vali, Süryanilerin taleplerini uygun bulduğunu belirtmiştir ("Seek Rights in Mesopotamia", 1919). Süryaniler, yaptıkları başvuruda Mezopotamya'da bağımsız bir devlet kurulmasını ve orada Osmanlı sultanının idaresine son verilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca kurulacak olan Mezopotamya devletinin Amerika, İngiltere veya Fransa mandası altında olması, Mezopotamya'daki Türk ve İslam egemenliğinin sona erdirilmesi, Diyarbakır ile Harput'un Mezopotamya devletinin sınırlarının içine dahil edilmesini talep etmiş olan Süryaniler, Mezopotamya devletinin idaresinin Hristiyanlarda olmasını istemişlerdir. Süryanilere göre Mezopotamya, Hristiyan kanı dökülerek Osmanlı'dan alındığı için kurulacak olan Mezopotamya devletinin tüm üst düzey yönetim kademelerinde Hristiyanlar yer almalıdır ("Assyrian Christians", 1919). Süryanilerin talepleri, Süryani ve Keldani temsilcilerden oluşturulan bir heyetin başkanı tarafından Vatikan'a iletilmiş ve Vatikan'ın Süryani taleplerine yönelik tutumu sorulmuştur. Vatikan yetkilileri, Süryaniler için Arap İslam'ı veya Türk İslam'ı devrinin sona erdiğini, Vatikan'ın, Diyarbakır-Musul arasında kurulması talep edilen Mezopotamya devletine ilişkin Süryani taleplerini desteklediğini bildirmiştir ("France and the Holy", 1919). Amerikan basınında Diyarbakır dahil bazı vilayetlerin Osmanlıdan alınması konusunda hiçbir fikir ayrılığı olmamakla birlikte bu vilayetlerin, kurulması planlanan Ermenistan devletine mi yoksa Süryanilerin kurulmasını

talep ettikleri Mezopotamya devletine mi ait olması gerektiği konusunda çok sayıda fikir ileri sürülmüş, tartışma yapılmıştır (“The Case for the Assyrians”, 1920).

İzmir’in 15 Mayıs 1919 tarihinde Müttefik devletlerin teşvikleri ve fiili desteği sonucunda Yunan birlikleri tarafından işgal edilmesi üzerine Müttefiklerin, Osmanlı toprakları üzerindeki emellerinin gerçekleşebileceğine olan inancı artmıştır. Fransa’nın başkenti Paris kaynaklı haberlere göre Fransa, Suriye’nin yanı sıra Diyarbakır ve Adana’nın da içinde olduğu bölgeyi bir kez daha talep edecektir (“Division Predicted”, 1919). İngiliz yetkililere dayandırılan haberlere göre ise Diyarbakır ve Musul’u kapsayacak şekilde Mezopotamya’nın tamamı İngiltere’ye bırakılacaktır (Simonds, 1919, p.3.). Diğer taraftan Amerikalı General James Guthrie Harbord, bütün Kürdistan’ı gezdiğini, ayrıca Diyarbakır, Malatya ve Sivas’ta bir süre kaldığını belirterek bütün Kürtlerin Amerika Birleşik Devletleri’nin mandası altında kurulacak olan bir Ermenistan devletini desteklediklerini ileri sürerek ilginç bir iddiada bulunmuştur (“Turks to Spare Armenians”, 1919). Harbord (1920), Amerika’nın Doğu Anadolu’daki misyonuna ilişkin yazdığı raporunda Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra Müttefiklerin saldırgan tutumunun Türkleri büyük oranda tedirgin ettiğini, bu yüzden Türkiye’nin her tarafında işgallere karşı ulusal direniş örgütlerinin oluşturulduğunu ve en güçlü ulusal örgütlerden birinin de Diyarbakır’da faaliyete geçtiğini belirtmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, müttefik devletlerin Osmanlı Devleti ile yapacakları barış antlaşması müzakerelerinde yer almak istediğini bildirmiş, bu talep müttefikler tarafından kaygıyla karşılanmıştır. İngiliz yetkililer, Amerika’nın görüşmelere katılması durumunda gizli antlaşmaların uygulanmasının zorlaşabileceğini ileri sürerken Fransız devlet adamlarına göre Amerika’nın Osmanlı Devleti ile yapılması planlanan barış antlaşması müzakerelerine katılması, Diyarbakır’ın statüsüne ilişkin gizli antlaşmalarda varılan mutabakatları geçersiz hale getirecek ve müttefikler arasında Diyarbakır’a ilişkin bir uzlaşmaya varılmasını zorlaştıracaktır (“Millerand Goes”, 1920). İngiliz ve Fransızların Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşmaya yönelik faaliyetleri Amerikan basınında eleştirilmiştir. The New York Times’in bir haberine göre İngiltere ile Fransa, Diyarbakır’ın da aralarında bulunduğu bölgeleri, oralara demokrasi veya medeniyet götürmek için değil, o bölgelerin sahip oldukları bilhassa yeraltı zenginlikleri için istemişlerdir. Amerikalılara göre İngiltere ve Fransa’nın asıl ilgilendikleri konular Diyarbakır’ın zengin buğday tarlaları ile bakır madenleri ve Diyarbakır-Elâzığ arasındaki bölgede bulunan sülfür, gümüş, tuz, kömür gibi maden yatakları olmuştur (“Independence Committee”, 1920).

Osmanlı Devleti ile yapılacak olan barış antlaşması müzakerelerine sunulmak üzere Diyarbakır'ı da içine alan bir bölgede bir devlet kurulmasını ve o devletin idaresinin kendilerine verilmesini istemiş olan bir başka topluluk Ermeniler olmuştur. Ermeniler, oldukça büyük bir Ermenistan hayali kurmuş, Erzurum, Van, Bitlis, Elâzığ, Trabzon, Diyarbakır, Adana, Halep ve Sivas'ın dahil olacağı bir Ermenistan kurulmasını talep etmişlerdir. Ermenilere göre bu bölgelerde yaşayan halklardan sadece Ermeniler kendi kendilerini yönetme yetenek ve kapasitesine sahip oldukları için onlara bu hak tanınmalıdır, ayrıca kurulacak olan Ermenistan'ın tüm ihtiyaçları Amerika veya İngiltere tarafından karşılanmalıdır ("Armenians Seek", 1919). Ermenilerin Osmanlı toprakları üzerinde büyük bir Ermenistan kurulmasına ilişkin talepleri müttefikler arasında görüşülmüş ve Amerikan mandası altında adı geçen bölgelerde bir Ermenistan devleti kurulabileceği belirtilmiştir. Bunun üzerine Amerikan basınında yoğun Ermeni propagandası yapılan haberler yer almaya başlamıştır ("New State of Armenia", 1919), ("Mahdesian", 1923). Bu haberlerden birinde Diyarbakır dahil Ermenilerin talep ettikleri bölgelerin yüz yıllar önce Ermeniler tarafından inşa edilen yerler olduğu, dolayısıyla Ermenilerin haklı oldukları iddia edilmiştir ("From Home and Abroad", 1918). Bir diğer haberde Diyarbakır'ın da içinde bulunduğu bölgenin Kürdistan olarak adlandırılması eleştirilmiş, bölgenin asıl isminin Batı Ermenistan olduğu iddia edilmiştir ("Armenians Complain", 1920). Ermenilerin taleplerine rağmen, Amerikan başkanı Woodrow Wilson tarafından Amerikan mandası altında kurulması planlanan Ermenistan'ın sınırları farklı bir şekilde belirlenmiş ("The Three Armenians", 1919), Wilson'ın planında Muş ve Bitlis'in Ermenistan sınırları içinde yer alması kararlaştırılırken Diyarbakır, kurulması düşünülen Ermenistan sınırlarının dışında bırakılmıştır ("New Frontier of Armenia", 1920). Ermenileri hayal kırıklığına uğratan Wilson'ın tasarısına rağmen Ermeniler, Amerika'nın kendilerine yardım etmesini talep etmişlerdir. ("Escapes from", 1919). Wilson'ın önerisine bir başka itiraz İngiliz İşçi Partisinden gelmiştir. Onlara göre Diyarbakır'ın da içinde yer aldığı Osmanlı'nın doğu bölgesinin nüfus yapısı tek bir milletten oluşmadığı için o bölgelerin büyük bir devletin mandası altında yönetilmesi daha uygun olacaktır. İşçi partililer ayrıca batılı büyük devletlerin Osmanlı topraklarına yönelik emperyalist emellerinden vazgeçmeleri gerektiğini belirtmişlerdir ("Turkey & Labour", 1920). Ermeniler ayrıca Osmanlı topraklarından talep ettikleri kentlerin bir listesini Amerikalı yetkililere sunmuş olup Ermenilerin talep ettikleri yerlerden biri Diyarbakır olmuştur ("Armenians Feel", 1920). Amerika'daki Bağımsız Ermenistan Komitesi isimli bir kuruluşun temsilcileri ("Armenia Hoping", 1919), Amerikan başkanı Wilson'a bir mektup göndererek

Amerika devletinin Ermenistan'ın kurulması için yardımda bulunmasını talep etmişlerdir ("Stricken Armenia", 1919). Mektupta ayrıca kurulması istenen Ermenistan'ın sınırları içerisinde yer alması gerektiği iddia edilen yerleşim yerleri bir kez daha listelenmiş ve Ermenistan devletinin bir parçası olması istenen yerlerden biri yine Diyarbakır olmuştur. Ermeni temsilciler ayrıca bütün Türkler ile tüm Müslümanların silahsızlandırılmalarını talep etmişlerdir ("President Urged", 1920). Diyarbakır'ın İngiliz, Fransız, Rus, Süryani veya Arap egemenliğine bırakılması söz konusu olduğunda Amerikan basını konuya olağanüstü bir ilgi göstermemiştir. Diyarbakır'ın, Amerikan mandası altında kurulması planlanmış olan Ermenistan devletine bırakılması gündeme geldiğinde (Harbord, 1920) Amerikan basını Diyarbakır'a olağanüstü derecede ilgi göstermiştir ("Resources of Armenia", 1920). Amerikan basınında konuyla ilgili gerçeklerle ilgisi olmayan çok sayıda haber yer almış, Diyarbakır'ın mutlaka Ermeni egemenliğine bırakılması gerektiği ileri sürülmüştür (Williams, 1922, p.209).

3. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE DİYARBAKIR'DA YAŞANAN GELİŞMELER

Amerikan basınında Millî Mücadele döneminde Diyarbakır ile ilgili haberler yer almaya devam etmiştir. Bu haberlerden birine göre Türkiye'deki işgalci güçler, tüm işgal bölgelerinde yeni ortaya çıkmış olan Türk ulusal direniş birlikleri ile uğraşmak zorunda kalmışlardır. Kısa süre içinde Mustafa Kemal liderliğinde Türkiye'nin birçok yerinde düzenli ordu birlikleri kurulmuştur. Düzenli birliklerin olmadığı yerlerde Mustafa Kemal tarafından Kürt ve Arap aşiretlerine gerilla savaş taktiği ile işgalcilere karşı savaşma çağrısı yapılmış ve bu çağrılar karşılık bulmuştur. Fransızların Diyarbakır'a ulaşmalarının aşiretlerin direnişi sonucunda engellenmiş olması, milliyetçi Türkler tarafından örnek gösterilmiş ve Türkler, işgalcilerin her tarafta bu tür direnişlerle karşılaşacaklarını ilan etmişlerdir ("Turkish Forces Growing", 1920). The Winona Daily News'teki bir habere göre Anadolu'daki yeni Türk ulusal hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa, aralarında Diyarbakır'ın da bulunduğu bazı yerleşim yerlerinin ileri gelenlerine mektuplar göndererek onların desteğini istemiştir. Haberde Mustafa Kemal'in gönderdiği mektuplara ilişkin kesin kanıtların elde edildiği, mektuplarda halkın İngilizlere karşı ayaklanmaya çağırıldıkları, böyle bir halk ayaklanmasının bilhassa Osmanlı Sultanını çok memnun edeceğine ilişkin ifadelerin yer aldığı ileri sürülmüştür ("Sultan Would be Pleased", 1920). Aynı konuya ilişkin başka bir haberde Mustafa Kemal'in, mektup gönderdiği kişilere silah ve mühimmat temin etme vaadinde bulunduğu iddia edilmiştir ("Connect Turk", 1920). The Selma Times'teki bir habere göre Fransız işgal kuvvetleri, Diyarbakır'a ulaşmak

üzere başlattıkları işgal operasyonunda başarısız olarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Haberde Mustafa Kemal liderliğindeki Türk ulusal hareketi birliklerinin her geçen gün güçlendikleri, Mustafa Kemal tarafından Diyarbakır ve Urfa bölgesindeki Kürt ve Arap aşiretlerine yapılan çağrılarda aşiretlerin gerilla savaşına katılarak Fransız işgaline karşı çıkmalarının talep edildiği belirtilmiştir (“French Fail”, 1920). Konuya ilişkin bir başka haberde Kürt ve Arap aşiretlerinin Mustafa Kemal’in çağrısına olumlu karşılık vererek Fransız işgal birliklerine karşı başarılı bir mücadele verdikleri belirtilmiştir (“Turkish Forces Growing”, 1920). Browne’un bildirdiğine göre (1919, p.2), o sırada İngiliz kuvvetleri ile Kürt aşiretleri arasında Zaho civarında yaşanmış olan çarpışmalar sonucunda İngiliz birlikleri yenilerek geri çekilmek zorunda kalırken üç yüz İngiliz askeri ile iki İngiliz topu Kürt birlikleri tarafından ele geçirilmiştir. Bunun üzerine Diyarbakır çevresindeki köyler İngiliz uçakları tarafından bombalanmıştır.

Larry Rue, Diyarbakır, Urfa, Maraş ve Antep bölgesindeki Fransız işgal faaliyetleri ile işgallere karşı milli kuvvetlerin çalışmalarına ilişkin bilgiler vermiştir. Ona göre Fransız birlikleri, Mondros Mütarekesi maddelerine dayanarak 1919 yılında Osmanlı ordusuna ait silah ve mühimmatı kamyonlara yükleyerek konvoylar halinde Fransız işgal bölgelerine taşımışlardır. O sırada Mustafa Kemal’e bağlı birlikler tarafından Fransız konvoylarına saldırılar düzenlenmiş ve konvoylardaki silahlar ele geçirilmiştir. Ardından adı geçen bölgelerde gruplar halinde teşkilatlanan Türk milli birlikleri, önemli bir kuvvet haline gelmiş olup bu durum Fransa’nın bölgedeki işgallerinin önündeki en büyük engel olmuştur. Fransız işgal bölgelerinde silahlanan milli birlikler, bölgelerin dış dünya ile bağlantısını keserek Fransız işgal kuvvetlerini tamamen çevrelemişlerdir. Aynı zamanda dış dünya ile bağlantısı kesilmiş olan Diyarbakır, Urfa, Antep ve Maraş bölgesinde Amerikan yardım kuruluşlarında çalışan çok sayıda Amerikalı bulunmuştur. İki Amerikalı çalışan, Antep’e giderlerken yolda kimliği belirsiz kişiler tarafından öldürülmüşlerdir. Bunun üzerine Amerikan kamuoyunda Amerikalı çalışanlar hakkında büyük kaygı oluşmuştur. Yazara göre Fransız işgal bölgelerinde halkın tepkisini çeken en kötü uygulama, Ermenilerin Fransızlar tarafından silahlandırılmaları ve Türkler ile Müslümanlara zulüm etmelerine izin verilmesi olmuştur. Ermenilerin Fransızlar tarafından silahlandırılmaları, önemli sayıda Ermeni’nin bulunduğu Diyarbakır’da kaygıyla karşılanmıştır. Ermeni çeteleri tarafından Fransız işgali altındaki bölgelerde çok sayıda kişi öldürülmüş, kısa sürede birçok faili meçhul cinayet işlenmiştir. Bu uygulama bölgedeki halkın büyük tepkisini çekmiş ve halk Fransız işgaline karşı hızla

silahlanarak direnişe geçmiştir. Bunun sonucunda Fransız işgali başarısızlıkla sonuçlanmış, Fransız birlikleri Diyarbakır'a ulaşmadan geri çekilmek zorunda kalmışlardır (Rue, 1922, p.13.).

Haziran 1920 tarihli Yakın Doğu Yardım Kuruluşu raporlarına göre halkın Fransız işgaline karşı silahlanarak Fransız işgal birliklerinin buldukları bölgeleri çevrelemesi ve o bölgelerin dünya ile iletişiminin kesilmesi sonucunda Diyarbakır ve Urfa gibi bazı şehirlerden üç ay boyunca haber alınamamış, bu şehirlerde yaşananlara dair bilgi edinilememiştir ("Raise \$10.000", 1920). Emily Wade isimli Yakın Doğu Yardım Kuruluşu çalışanının bildirdiğine göre Diyarbakır'daki yardım kuruluşunun şubesi bir süreden beri kapalı kalmış, Emily Wade Diyarbakır'a giderek şubeyi yeniden açmak istemiştir. Wade, Mustafa Kemal'e bağlı birliklere Diyarbakır'a gitmek üzere izin almak amacıyla başvuruda bulunduğunu, kendisine derhal cevap verilerek Diyarbakır'a gitmesinde bir sakınca bulunmadığının bildirildiğini, kendisinin Mersin'den Diyarbakır'a gittiğini, yolda hiçbir sorun yaşamadığını, geçtiği güzergahların oldukça güvenli ve sakin olduğunu ifade etmiştir ("Americans Trusted", 1920). Bir süre sonra Diyarbakır'daki yardım kuruluşu çalışanlarından Dr. Joseph Stewart tarafından gönderilen bilgiye göre 19 Ağustos 1920 tarihinden beri haber alınamamış olan yardım kuruluşu çalışanları güven içinde olup herhangi bir olumsuzluk yaşamamışlardır ("Seven American", 1920). Yakın Doğu Yardım Kuruluşunun Diyarbakır şubesinde Anna Dando, Dr. Urse Little, Jessie Smucker ve Emily Wade görev yapmışlardır (Rue, 1920, p.2.). Bazı Amerikan basın organlarında Diyarbakır'daki Hristiyanlara kötü muamele yapıldığı ve Hristiyanların Diyarbakır'ı terk etmeye zorlandıkları yönünde iddialar bulunmasına rağmen Amerikan Yakın Doğu Yardım Kuruluşu'nun Diyarbakır şubesinden bildirildiğine göre Diyarbakır'daki yöneticiler tarafından Diyarbakır Hristiyanlarının güvenliğinin sağlanacağına yönelik teminat verilmiş ve Hristiyanların hayatlarına normal şekilde devam edebilecekleri bildirilmiştir ("Fear Massacre", 1919). Amerikan basınında isteyen Amerikalıların Diyarbakır'a güvenli bir şekilde para gönderebileceklerine dair duyurular yer almıştır. Ona göre Amerikan bankacılık sistemi tüm dünyada para transferlerini kolaylıkla yapabilmektedir ve para transferinin kolay ve güvenli bir şekilde yapılabildiği yerlerden biri Diyarbakır'dır ("What Would You Do", 1919). Amerikan Yakın Doğu Yardım Kuruluşu'nun Diyarbakır şubesi bir süre daha faaliyetlerine devam etmiş, kuruluş çalışanlarının Amerika'ya geri çağrılmaları üzerine yardım faaliyetleri bir süre için durdurulmuştur ("Relief Work", 1920).

Diyarbakır'dan Amerika'ya göç etmiş olan bazı kişilerle ilgili ilginç bir gelişme yaşanmıştır. Diyarbakır'ın, kurulması planlanan Suriye devletinin bir parçası olduğunu ileri süren bir grup

tarafından hazırlanan bir harita, barış konferansına gönderilmiştir. Ardından Suriyeli veya Ermeni kılığına giren bazı Amerikalılar, Amerika'daki Türkler ile Kürtleri Amerika'dan ayrılmaya zorlamışlardır. Amerika'dan ayrılmak üzere olan altmış kişiden fazla bir grup Türk ve Kürt, Amerikalı memurların dikkatini çekmiştir. Yapılan inceleme sonucunda bu kişilerin Amerika'dan ayrılmaya zorlandıkları anlaşılmıştır. Bu kişileri Amerika'dan ayrılmaya zorlayan kimseler hakkında soruşturma açılmış, yapılan soruşturma sonucunda bunların Suriyeli veya Ermeni olmadıkları, fakat onların kılığına giren radikal kimseler oldukları anlaşılmıştır. Mahkeme heyeti, Diyarbakır'ın, Suriye'nin bir parçası olmadığını, bunun bir yanlış anlaşılardan kaynaklandığını belirterek zanlıların bir daha benzer suçlara bulaşmamaları şartıyla davanın kapatılmasına karar vermiştir ("Passport Fraud", 1919). Roma Keldani Baş Papazı, Amerikan Ulusal Katolik Refah Konseyine yaptığı başvuruda Keldanilere yardım edilmesini talep etmiş, Diyarbakır'ın da aralarında bulunduğu birçok yerleşim yerindeki Keldani piskoposluklarının 1919 yılının haziran ve temmuz aylarında tahrip edildiklerini iddia etmiştir. Baş papaz, Keldanilerin acilen yardıma ihtiyaç duymalarına rağmen Yakın Doğu Kuruluşu tarafından görmezden gelindiklerini belirterek Keldani halka yardım yapılması çağrısında bulunmuştur ("Catholic Chaldeans", 1921). Ayrıca bir süre sonra Diyarbakır Başpiskoposu Suleiman Sabbagh tarafından yazılan bir mektupta Diyarbakır Keldanilerine yardım yapılması çağrısında bulunulmuştur ("An Appeal", 1921).

4. DİYARBAKIR'IN NİHAİ STATÜSÜ

20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da Fransa ile Ankara Hükümeti arasında imzalanmış olan Ankara Antlaşmasına göre Diyarbakır'ın Türkiye'ye ait olduğu Fransa tarafından kabul edilmiş, Türkiye-Suriye sınırı, Diyarbakır Türkiye toprakları içinde kalacak şekilde belirlenmiştir. Böylece Fransa, Diyarbakır'a ilişkin taleplerinden tamamen vazgeçmiştir (Woodhouse, 1921, p.6). Buna karşılık aralarında Diyarbakır'ın da bulunduğu bazı şehirlerde Fransızlara bazı ticari imtiyazlar tanınmıştır ("Points Charged", 1921). Fransa'ya verilen imtiyazlardan biri, Diyarbakır çevresindeki altı adet bakır maden yatağına ilişkin imtiyazlar olmuştur ("Custom Agreement", 1922). Maraş'taki bir Amerikalının ailesine gönderdiği mektupta Batı Anadolu'daki Yunan işgaline karşı savaşmak üzere Diyarbakır, Sivas ve Elazığ'dan otuz bin kişilik bir birlik oluşturulduğu, bu birliğin yirmi bin kişilik kısmının İtalyan uniformaları içinde, iyi silah ve mühimmata sahip oldukları bildirilmiştir ("Greek Minister", 1921). Yakın Doğu Yardım Kuruluşunun Diyarbakır'daki çalışanlarından Menno Shellenberger, yakalanmış olduğu çiçek hastalığından kurtulamayarak hayatını kaybetmiştir

(“Near East Worker”, 1922). Menno’nun ölümü Amerikan basınında geniş yer bulduğu gibi onun ölümü üzerinden Amerikan propagandası yapılmış, Menno gibi çok sayıda Amerikalı gencin evlerinden binlerce kilometre uzaklıktaki Diyarbakır gibi yerlerde insanlığa hizmet ettikleri, Amerikalıların bu çabalarının insanlık için çok önemli olduğu ileri sürülmüştür (“Kansas Boy”, 1922). New York kökenli Chester firması ile Ankara Hükümeti arasında yapılan bir antlaşmaya göre Amerikan firmasına önemli imtiyazlar verilmiş, verilen imtiyazlar bir süre sonra Ankara’da telaşa sebep olmuştur. Ankara’daki otoritelere göre Amerikan firmasına verilen imtiyazlar neredeyse Türkiye’de bir Amerikan istilasına anlamına gelmiştir. Amerikan firmasına tanınmış olan birçok imtiyaz arasında Diyarbakır-Mardin-Bitlis arasında demiryolu hattı inşası ve Diyarbakır çevresindeki yeraltı madenlerinin çıkarılması gibi önemli ayrıcalıklar da yer almıştır (Brown, 1922, p.4). Dönemin Bayındırlık Bakanı ve Diyarbakır Milletvekili Feyzi Bey, Chester firması ile imzalanmış olan antlaşmayı savunmuş, tüm demiryolu hatlarının on sekiz sene içinde tamamlanacağını ve demiryolu hatlarının çevresinden Chester firması tarafından çıkarılacak olan maden gelirlerinin yüzde otuzunun Türkiye’ye verileceğini, yapımına başlanacak olan ilk demiryolu hatlarından birinin Diyarbakır demiryolu hattı olduğunu belirtmiştir (“Turkish Minister”, 1923).

Ankara Hükümeti tarafından El-Cezire Bölge Komutanı olarak atanmış olan Cevat Paşa Diyarbakır’da görevine başladıktan sonra onunla ilgili Amerikan basınında bazı haberler yer almıştır. Chicago Tribune’deki bir haberde öncelikle Irak’ın İngiltere için öneminden bahsedilmiş, sahip olduğu zengin petrol yatakları ve Hindistan yolu üzerinde bulunmasının Irak’ı İngilizler için vazgeçilmez kıldığı belirtilmiştir. Haberin devamında Irak halkının İngilizlere olan güveninin sarsıldığı, İngiltere’nin Kürdistan’ın bazı bölgelerini zengin yer altı kaynaklarına sahip olduğu için Türkiye’den ayırmak istemesinin İngilizlerin asıl niyetini ortaya çıkardığı belirtilmiştir. Habere göre Arapların bağımsızlığı İngilizler için önemli değil, Arap nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerde bağımsız Arap devletinin kurulması da İngilizlerin ilgilendiği bir konu değildir. İngilizler için asıl önemli olan şey, çıkar meselesi olup onun için petrol ve diğer yer altı kaynakları bakımından zengin olan bölgeleri elde etmek istiyorlar. Bu amaçla İngilizlerin elde etmek istedikleri yerlerden biri Musul’dur. Bu gerçeklerin farkında olan Türkiye devletinin yöneticileri, İngiliz emellerine karşı önlem amaçlı bazı çalışmalar başlatmışlardır. Türkler, Musul dahil Kürdistan’ın tamamının Türkiye’ye ait olduğunu ileri sürüyorlar. Bu anlamda Kürtlerle arası iyi olan ve Kürtler üzerinde büyük etkisi olduğu düşünülen Cevat Paşa Diyarbakır’a gönderilmiş olup Diyarbakır ve çevresindeki Türkler ile Kürtlerden oluşturulan birlikler sıkı askeri eğitime tabi tutulmaya

başlanmışlardır. Cevat Paşa komutasında bazı genç yetenekli subaylar, Diyarbakır'daki birlikleri eğitmiş ve Diyarbakır'daki birliklerin asıl hedefinin İngiliz birliklerine karşı Irak üzerine düzenlenmesi planlanan bir askerî harekât olduğu ileri sürülmüştür. Edinilen bilgilere göre Diyarbakır'daki Türk birliklerinin asıl hedefi, Kürdistan bölgesinin tamamının İngiliz işgalinden kurtarılmasını sağlamak olmuştur ("British Grip", 1922). Bir süre Yakın Doğu'da görev yapmış olan Edward Bing, Çanakkale Savaşının en yetenekli komutanlarından biri olarak tanımladığı Cevat Paşa komutasında Diyarbakır'da bulunan birliklere dair bilgi sahibi olduğunu, *stratejik bir noktada ve büyük öneme sahip* Diyarbakır'daki birliğin elli bin kişilik tam teçhizatlı bir birlik olduğunu bildirmiştir (Bing, 1922, p.1).

John Clayton, Ankara Hükümetinin İstanbul Temsilcisi Hamit Bey ile yaptığı bir mülakatta Hamit Bey'e bazı sorular sormuş ve sorduğu sorulardan biri de Mezopotamya'nın statüsüne ilişkin olmuştur. Hamit Bey, Clayton'a verdiği cevapta, Misak-ı Millî belgesinin kendileri için esas olduğunu, ona göre Arapların çoğunlukta oldukları bölgelerde bağımsız Arap devletlerinin kurulmasını desteklediklerini, fakat Misak-ı Millî belgesinde açıkça ifade edildiği gibi Kürt bölgelerinin Türkiye'nin bir parçası olduklarını ve o bölgelerin Türkiye'ye dahil edilmeleri gerektiğini belirterek cevap vermiştir. Hamit Bey ayrıca Diyarbakır'dan sonra tamamlanmamış olan Bağdat demiryolu hattını tamamlamayı planladıklarını belirtmiştir (Clayton, 1922, p.10). İngiliz hükümet yetkilileri tarafından Türk devlet adamlarına verilen cevapta İngiliz birliklerinin Musul petrol bölgelerinden kesinlikle çekilmeyecekleri bildirilmiştir. İngilizler, Kürtlerin yaşadıkları bölgelere ilişkin olarak Kürtlerin talep etmesi durumunda kendilerine otonom bir statü verilebileceğini belirtmişlerdir. Diyarbakır'da elli bin kişilik bir birliği Musul üzerine düzenlenecek muhtemel bir harekât için hazır halde bekleten Türk hükümetinin Musul'dan vazgeçmesinin muhtemel görünmediği ileri sürülmüştür ("War Clouds", 1922).

Lozan Barış Konferansında Musul meselesiyle ilgili Türkiye heyeti ile İngiltere heyeti arasında uzun münakaşalar yapılmış, konuya ilişkin sert tartışmalar yaşanmıştır. Musul sorunuyla ilgili uzun süre bir ilerleme sağlanamaması üzerine Türk ordusuna ait büyük bir askerî birlik Diyarbakır'da konuşlandırılmış, Musul üzerine düzenlenecek olan muhtemel bir harekât için hazırlıklar yapılmıştır. Bu durum Amerikan basınında yer almış ve Türkiye ile İngiltere arasında Musul petroleri için her an bir savaş çıkabileceği belirtilmiştir (Bing, 1922, p.1). Lozan Barış Konferansı devam ederken Diyarbakır'daki birlikler takviye edilmiş, Amerikan basınında Musul'daki İngiliz birliklerinin her an bir saldırıya maruz kalabilecekleri

ileri sürülmüştür (“Troops Moving”, 1923). Wilkes-Barre’deki bir habere göre Diyarbakır’daki birliklere Karadeniz, Trabzon ve Kafkasya cephelerinden takviye birlikler gönderilmiştir. Habere göre ayrıca Araplar üzerinde etkili olduğu bilinen bir Sunusi şeyhi, Musul meselesinde Türk tezini desteklemek üzere Ankara’dan Diyarbakır’a gönderilmiştir (“Declares Mosul”, 1923). Bir başka habere göre Ankara’dan Diyarbakır’a iki büyük birlik gönderilerek Diyarbakır’daki birlikler takviye edilmişlerdir (“Turks Prepare”, 1923). Chicago Tribune’deki bir habere göre Diyarbakır’daki birliklerden yirmi ile otuz bin kişi civarında bir birlik, Musul sorunu konusunda İngiltere’ye göz dağı verilmesi amacıyla Türkiye-Suriye sınırına gönderilmiştir (Swift, 1923, p.1). 1921 yılında İngiltere tarafından tahta çıkarılmış olan Irak Kralı Faysal, 3 Haziran 1923 tarihinde Musul’da yaptığı konuşmasında Musul’un Irak’a ait olduğunu, aslında Diyarbakır, Mardin ve Urfa’nın nüfusunun çoğunluğunu Arapların oluşturduğunu ileri sürerek Musul’la ilgili İngiliz iddialarına destek vermiştir (Current History, 1923). Sonuçta 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalanmış, Diyarbakır kesin olarak Türkiye topraklarına dahil olmuştur.

SONUÇ

Diyarbakır, Birinci Dünya Savaşı boyunca ve Millî Mücadele döneminde Türkiye-Fransa arasında imzalanmış olan Ankara Antlaşmasına dek müttefik devletlerin en çok almak istedikleri yerlerden biri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı boyunca Amerikan basınında Diyarbakır ile ilgili çok sayıda haber yapılmış ve Diyarbakır’ın müttefikler için önemine vurguda bulunulmuştur. Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşından yenik ayrılması üzerine müttefiklerin Diyarbakır’a yönelik talepleri gün yüzüne çıkmış ve zor da olsa üzerinde mutabakata vardıkları birçok taslaktan sonuncusuna göre Diyarbakır’ın Fransa’ya bırakılmasına karar verilmiştir. Fransız birlikleri bu büyük fırsatı bir an önce değerlendirmek üzere Antep ve Urfa üzerinden işgal hareketine girişmişlerdir. Fransız birliklerinin başlattıkları işgal operasyonu Amerikan basınında geniş yer bulmuş, Fransızların birkaç gün içinde Diyarbakır’ı ele geçireceklerine yönelik iddialar ileri sürülmüştür. Durum, Amerikan basınının beklediği gibi olmamış, Fransız işgali, bilhassa Ermenilerin Fransızlar tarafından silahlandırılmış olmalarından ötürü, her yerde büyük bir direniş ve nefretle karşılaşmış, Fransızlar büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ankara merkezli hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa o sırada bölgedeki direniş güçleri ile temasa geçerek halkın milli birliklere destek vermesini istemiş, kendilerinin de gerekli yardımlarda bulunacaklarını bildirmiştir. Diyarbakır ve Urfa halkı Mustafa Kemal Paşa’nın çağrısına olumlu karşılık vererek milli kuvvetleri büyük ölçüde desteklemiştir.

Müttefik devletlerin Osmanlı topraklarını paylaşmaya ilişkin sürdürdükleri müzakereler sırasında birçok devlet ve toplum, Diyarbakır'ın kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Başta İngilizler ve Fransızlar olmak üzere, Ermeniler, Araplar ve Süryaniler, kendi egemenlikleri altında büyük devletlerin kurulmasını, bu devletlerin müttefikler tarafından desteklenmesini ve Diyarbakır'ın da kurulacak olan o devletlerin sınırları içinde tutulmasını istemişlerdir. Diyarbakır üzerinde hak iddia etmiş olan hiçbir topluluk, Diyarbakır'daki nüfus çoğunluğuna sahip olmadığı gibi tarihsel olarak Diyarbakır'ı talep edebilecek bir bağ veya geçmişe de sahip değillerdi. Diyarbakır hakkında ileri sürülen taslaklardan hiçbirinde Diyarbakır'ın Türklere veya Kürtlere bırakılmasından söz edilmemiştir. Müttefiklerin nazarında Türkler ile Kürtler bir kabul edilmişlerdir ve onların Diyarbakır'daki egemenliklerinin mutlaka sona erdirilmesi gerektiği açıkça dile getirilmiştir. Denilebilir ki şayet Kürtler ve Türkler Millî Mücadele döneminde kader birliği yapmamış olsalardı büyük ihtimalle Diyarbakır başka bir devlet veya topluluğun egemenliğine girecekti ve Türkler ile Kürtler şehirde ezici çoğunluğu teşkil ettikleri halde, Ermeniler ile Süryanilerin talep ettikleri gibi yönetimde hiçbir söz hakkına sahip olamayacaklardı.

KAYNAKÇA

Allies mandate in asia minor. (1919, May 21). *The New York Times*, 68/22397, 6.

Americans trusted. (1920, October 24). *The Charleston Daily Mail*, p.18.

An appeal from the chaldean archbishop of mesopotamia. (1921, April 09). *The Catholic Bulletin*, p.6.

Armenia hoping for independence as part of peace. (1919, January 02). *The St. Louis Star and Times*, p.2.

Armenians complain of french. (1920, November 14). *The New York Times*, p.12.

Armenians feel american aid will count most. (1920, March 14). *St. Louis Globe-Democrat*, p.3.

Armenians seek original country and independence at peace table. (1919, January 28). *The South Bend Tribune*, p.7.

Arslan, M. (2021). *Amerikan basınında millî mücadele*, Gece Kitaplığı.

Assyrian christians oppose turkish rule: bill of rights prepared for presentation to peace conference. (1919, January 09). *The Washington Herald*, p.4.

Axelrod, A. (2009). *Selling the great war: the making of american propaganda*. Palgrave.

Barton, J. L. (1908). *Daybreak in Turkey*, The Pilgrim Press.

- Berk, A. (2020). *Amerikan basınında türk millî mücadelesi (1918-1922)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Bing, E. J. (1922, December 28). Powerful turk army ready at vital point says correspondent. *The Pomona Progress*, p.1.
- Bing, E. J. (July 1923). The struggle for Mosul's oil. *The New Republic*, 35/450, p.197.
- Bing, E. J. (1922, December 28). Turks ready to pounce on mosul. *The Press-Telegram*, p.1.
- Blair, B. (1922). *The world remapped, a summary of the geographical results of the peace settlement after the world war*, Denoyer - Geppert.
- Borchard, G. A. (1919). *A narrative history of the american press*. Routledge.
- Bozan, O. (2022). *Millî mücadele döneminde diyarbakır 1918-1923*. Çizgi.
- British grip on iraq menaced by turk legion. (1922, September 09). *Chicago Daily Tribune*, p.5.
- Brown, C. (1922, February 17). Yankee invasion feared by turks. (1922, February 17). *The Evening Star*, p.4.
- Browne, L. E. (1919, November 02). Kurds defeat british. *The Oregon Daily Journal*, p.2.
- Buchan, J. (1922). *A history of the great war*. Houghton Mifflin Company.
- Catholic chaldeans: appeal for chaldeans from their vicar general in rome. (1921, January 01). *The Catholic Bulletin*, p.5.
- City has suffered much: Diarbekr. (1918, August 02). *The Champaign Daily Gazette*, p.5.
- Clayton, J. (1922, October 22). Want kurd lands now held by british. *Chicago Daily Tribune*, Part 1, p.10.
- Connect turk national leader with soviets. (1920, July 31). *Pert Amboy Evening News*, p.1.
- Current History*. (August 1922). 16/5, 792.
- Current History*. (August 1923). 18/5, 883.
- Custom agreement signed between turkey and france. (1922, November 10). *The Christian Science Monitor*, p.6.
- Declares mosul is turkish territory. (1923, January 24). *Wilkes-Barre Record*, p.1.
- Division predicted. (1919, May 18). *The Oregon Statesman*, p.1.
- Erickson, E. J. (1950). *Ordered to die: a history of the ottoman army in the first world war*. Greenwood Press.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri cilt:I (osmanlı imparatorluğu anlaşmaları)*. TTK Basımevi.
- Escapes from turks to safe heaven in lansing home. (1919, July 30). *The State Journal*, p.14.
- Fear massacre and are abandoning homes. (1919, December 20). *Salisbury Evening Post*, p.7.

- France and the holy see: eastern problems of importance. (1919, May 02). *The Tidings*, p.7.
- French fail to reach diabeakar. (1920, March 13). *The Selma Times-Journal*, p.1.
- French regret british policy to asia minor. (1919, August 06). *The Taylor Daily Press*, p.1.
- From home and abroad. (1918, August 16). *The Bevier Appeal*, p.2.
- Fromkin, D. (1990). *A peace to end all peace: the fall of the ottoman empire and the creation of the modern middle east*, Avon Books.
- Grannon, R. (1918, August 04). British army moving northward. *The Washington Post*, p.1.
- Greek minister arrives at smyrna. (1921, June 20). *The Post-Star*, p.1.
- Harbord, J. G. (1920). *Conditions in the near east: report of american military mission to armenia*. Washington Government Printing Office.
- Hear of american mission stalled in mountains fastness of turkey. (1919, October 10). *Nemaha County Herald*, p.4.
- History of the war vol. 21*. (1920). Printing House Square.
- Howard, H. N. (1931). *The partition of turkey: a diplomatic history 1913-1923*. University of Oklahoma Press.
- In ancient diarbekir. (1922, May 13). *Near East Relief*, p.2.
- Independence committee fears american mandate may keep richest province from her. (1920, May 26). *The New York Times*, p.2.
- Insists that britain and france gave arabs square deal under agreements. (1919, September 17). *The Knoxville Sentinel*, p.2.
- Kansas boy is dead in near east interior: contracted small pox. (1922, January 10). *The Wichita Eagle*, p.5.
- Little, A. N. (1920, October 23). Clothing the population of an ancient city with american supplies. *Near East Relief*, p.1-2.
- Mahdesian, A. (August 1923). Undying Armenia. *Current History*, 18/5, p.332.
- Manning, M. (2004). *Historical dictionary of american propoganda*. Greenwood Press.
- Millerand goes to london. (1920, February 23). *The Evening State Journal*, p.3.
- Moderwell, H. K. (1918, June 23). America's dilemma on war with turkey. *New York Tribune*, p.5.
- Near east worker dies of smallpox. (1922, January 07). *St. Joseph Gazette*, p.2.
- New frontier of armenia set by wilson. (1920, December 31). *The Rutland News*, p.1.
- New state of armenia: known as a nation since the time of herodotus. (1919, April 30). *The Minneapolis Morning Tribune*, p.8.

- Passport fraud case is dismissed. (1919, December 14). *The Detroit Free Press*, p.21.
- Phillips, P. (1923). *Mesopotamia, the 'daily mail' inquiry at baghdad*. Carmelite House.
- Points charged against france. (1921, November 30). *Indiana Daily Times*, p.6.
- Predicts ottoman empire's dissolution. (1919, May 18). *The Daily Colonist*, p.1.
- President urged to use influence to unite armenia. (1920, May 09).” *New York Tribune*, p.11.
- Prew, R. J. (1919, February 08). Mythical empire is outlined: prince feisel presents claims of king of the hejaz to peace conference. *The Evening Record*, p.1.
- Raise \$10.000 in monmouth in near east relief drive. (1920, June 20). *Asbury Park Evening Press*, p.1.
- Relief Work. (1920, March 28). *The Butte Miner*, p.5.
- Resources of armenia. (1920, July 28). *Oklahoma Daily Live Stock News*, p.1.
- Rue, L. (1920, June 16). Americans in Interior. *Chicago Daily Tribune*, p.2.
- Rue, L. (1922, March 08). British, french long fight over turkish policy: beginning of kemal. (1922, March 08). *Chicago Daily Tribune*, p.13.
- Russia against turkey. (1916, March 11). *The New Republic*, 6/ 71, 148.
- Sarihan, Z. (1993). *Kurtuluş savaşı günlüğü I (açıklamalı kronoloji), mondros'tan erzurum kongresi'ne (30 ekim 1918 – 22 temmuz 1919)*. TTK Basımevi.
- Sarihan, Z. (1994). *Kurtuluş savaşı günlüğü II, (açıklamalı kronoloji), erzurum kongresi'nden tbmm'ye (23 temmuz 1919 – 22 nisan 1920)*. TTK Basımevi.
- Sarihan, Z. (1995). *Kurtuluş savaşı günlüğü III, (açıklamalı kronoloji), tbmm'den sakarya savaşı'na (23 nisan 1920 – 22 ağustos 1921)*. TTK Basımevi.
- Sarihan, Z. (1996). *Kurtuluş savaşı günlüğü IV, (açıklamalı kronoloji), sakarya savaşı'ndan lozan'ın açılışına (23 ağustos 1921 – 20 kasım 1922)*. TTK Basımevi.
- Şebnem O. U. (2022). *Amerikan basınının gözünden millî mücadele*, Yeditepe Akademi.
- Seek rights in mesopotamia: assyrian christians in u. s. Set forth their claims (1919, January 11). *The Baltimore Sun*, p.2.
- Selden, C. A. (1919, August 06). French deeply resent british asian policy: ordinarily war cause. *The Pittsburgh Gazette Times*, p.15.
- Seven american relief workers reported o.k. (1920, December 29). *The Miami Herald*, p.3.
- Significance of aleppo. (1918, October 29). *The Des Moines Register*, p.4.
- Simonds, F. H. (1918, October 04). Damascus and after. *New York Tribune*, p.8.
- Simonds, F. H. (1919, June 07). Too many secret treaties: problem of arabia. *The St. Joseph New-Press*, Missouri, p.3.

- Stricken armenia sees rise of a new dawn of hope in freedom allies promise. (1919, February 12). *The Daily Twin Falls Times*, p.3.
- Sultan would be pleased if turks revolt against british. (1920, July 31). *The Winona Republican Herald*, p.1.
- Swift, O. (1923, January 09). Call 40.000 to turk colors: army is ready. big army on mosul border. *Chicago Daily Tribune*, p.1.
- Talcott, W. (1922). *Turkey a world problem of today*. Page & Company.
- Teel, L. R. (2006). *The public press, 1900-1945: the history of american journalism*. Praeger.
- The arab kingdom: facts about a new country of which few have any knowledge. (1919, November 09). *St. Louis Globe-Democrat*, p.2b.
- The case for the assyrians. (1920, April 23). *The South Sioux City Mail*, p.6.
- The fall of erzerum. (1916, August 05). *The New Republic*, 8/ 92, 10.
- The greek war on turkey. (1920, July 17). *The Literary Digest*, p.20.
- The problem of turkey. (1920, April). *The journal of geography*, 19(4), 144.
- The three armenians. (1919, January 05). *The Brooklyn Daily Eagle*, p.3.
- Troops moving in many areas alarms allies: attack on british in diarbekir region imminent. (1923, January 02). *The Deseret News*, p.1.
- Turhan, S. (1995). *Türk istiklâl harbi III ncü cilt doğu cephesi (1919-1921)*. Genelkurmay Basımevi.
- Turkey & labour party: european imperialism condemned. (1920, March 15). *The Bombay Chronicle*, p.11.
- Turkish forces growing. (1920, March 14). *The Washington Post*, p.12.
- Turkish minister favors chester concessions. (1923, April 07). *The Baltimore Sun*, p.9.
- Turks prepare to attack. (1923, January 02). *St. Louis Post-Dispatch*, p.17.
- Turks to spare armenians: it is declared. (1919, October 13). *Dayton Daily News*, p.1.
- Ulagay, O. (1974). *Amerikan basınında türk kurtuluş savaşı*, Yelken Matbaası.
- Verheij, J. (2012). Diyarbekir and the Armenian Crisis of 1895. In *Social Relations in Ottoman Diyarbekir, 1870-1915*, Jongerden, J. & Verheij J. (Eds.). Leiden: Brill, pp.85-146.
- War clouds. (1922, December 28). *Chicago Daily Tribune*, p.4.
- What shall be done: with constantinople by peace conference. (1919, June 08). *The Greenville Daily News*, p.15.

What would you do: if you wanted to send money to diarbekir?. (1919, November 26). *The Fresno Morning Republican*, p.20.

Wigram, W. A. & Wigram E. T. A. (1922). *The Cradle of Mankind, Life in Eastern Kurdistan*, A & C Black.

Woodhouse, H. (1921, December 04). French-turk treaty imperiling british oil monopoly caused curzon to attack france. *The Washington Times*, p.6.

Ekler

Bu çalışma kapsamında değerlendirilen süreli yayınlar şunlardır:

Asbury Park Evening Press,¹ *Chicago Daily Tribune*,² *Dayton Daily News*,³ *Indiana Daily Times*,⁴ *Near East Relief*,⁵ *Nemaha County Herald*,⁶ *New York Tribune*,⁷ *Oklahoma Daily Live Stock News*,⁸ *Pert Amboy Evening News*,⁹ *Salisbury Evening Post*,¹⁰ *St. Joseph Gazette*,¹¹ *St. Louis Globe-Democrat*,¹² *St. Louis Post-Dispatch*,¹³ *The Bevier Appeal*,¹⁴ *The Bombay Chronicle*,¹⁵ *The Brooklyn Daily Eagle*,¹⁶ *The Butte Miner*,¹⁷ *The Catholic Bulletin*,¹⁸ *The Champaign Daily Gazette*,¹⁹ *The Charleston Daily Mail*,²⁰ *The Christian Science Monitor*,²¹ *The Daily Colonist*,²² *The Daily Twin Falls Times*,²³ *The Des Moines Register*,²⁴ *The Deseret News*,²⁵ *The Detroit Free Press*,²⁶ *The Evening Record*,²⁷ *The Evening Star*,²⁸ *The Evening State Journal*,²⁹ *The Fresno Morning Republican*,³⁰ *The Greenville Daily News*,³¹ *The Knoxville Sentinel*,³² *The Literary Digest*,³³ *The Miami Herald*,³⁴ *The Minneapolis Morning*

¹ New Jersey eyaletinde 1903-1974 yılları arasında yayınlanmış, 1920'de eyaletin en büyük günlük gazetesi.

² 1872-1963 yılları arasında Chicago'da yayınlanmış dönemin Illinois eyaletinin en büyük günlük gazetesi.

³ Ohio, Dayton'da 1892'den beri yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁴ 1914-1922 yılları arasında Indiana'da yayınlanmış ortalama elli bin tirajlı günlük eyalet gazetesi.

⁵ Amerikan Board'un Anadolu'daki çalışmaları hakkında bilgi veren çoğunlukla aylık bülten.

⁶ 1888'den beri Nebraska, Nemaha'da yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁷ 1866-1924 yılları arasında New York'ta yayınlanmış, ortalama tirajı iki yüz binin üzerinde olan ulusal gazete.

⁸ 1910-1922 yılları arasında Oklahoma'da yayınlanmış eyaletin en büyük günlük gazetesi.

⁹ Pert Amboy'da 1903-1959 yılları arasında yayınlanmış New Jersey eyaletinin günlük gazetesi.

¹⁰ Salisbury'de 1905-1984 yılları arasında yayınlanmış North Carolina eyaleti günlük gazetesi.

¹¹ 1845-1988 yılları arasında St. Joseph, Missouri'de yayınlanmış günlük eyalet gazetesi.

¹² 1852-1986 yılları arasında St. Louis, Missouri'de yayınlanmış günlük eyalet gazetesi.

¹³ 1878'den beri yayınlanan Missouri eyaletinin en büyük günlük gazetelerinden biri.

¹⁴ 1889-1925 yılları arasında Bevier, Missouri'de yayınlanmış haftalık gazete.

¹⁵ 1910-1950 yılları arasında Mumbai'de yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

¹⁶ Brooklyn, New York'ta 1841-1955 yılları arasında yayınlanmış günlük eyalet gazetesi.

¹⁷ Butte, Montana'da 1899-1928 yılları arasında yayınlanmış günlük eyalet gazetesi.

¹⁸ 1911-1995 yılları arasında Saint Paul, Minnesota'da yayınlanan haftalık eyalet bülteni.

¹⁹ 1919'dan beri Champaign, Illinois'te yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

²⁰ 1914-2015 yılları arasında Charleston, West Virginia'da yayımlandıktan sonra 2015 yılında Gazette-Mail ile birleşmiş olan günlük eyalet gazetesi.

²¹ 1908'den beri Boston, Massachusetts'te yayınlanan haftalık ulusal gazete.

²² 1858-1980 yılları arasında Victoria, British Columbia'da yayımlandıktan sonra 1980 yılında Victoria Daily Times ile birleşerek The Times Colonist adını almıştır.

²³ 1904'ten beri Twin Falls, Idaho'da yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

²⁴ 1849 yılından beri Des Moines, Iowa'da yayınlanan, iki yüz binin üzerinde tirajı olan günlük eyalet gazetesi.

²⁵ 1850'den beri Salt Lake City, Utah'ta yayınlanan Amerika'nın en eski günlük eyalet gazetelerinden biri.

²⁶ 1831'den beri Detroit, Michigan'da yayınlanan Amerika'nın en çok tirajlı günlük eyalet gazetelerinden biri.

²⁷ Lansford, Pennsylvania'da 1920-1968 yılları arasında yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

²⁸ 1854-1921 yılları arasında Washington D. C.'de yayınlanmış olan günlük eyalet gazetesi.

²⁹ 1920-1929 yılları arasında Lincoln, Nebraska'da yayınlanmış günlük eyalet gazetesi.

³⁰ Fresno, California'da 1876-1932 yılları arasında yayınlanmış haftalık eyalet gazetesi.

³¹ 1854'ten beri Greenville, Michigan'da yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

³² 1886'dan beri Knoxville, Tennessee'de yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

³³ 1890-1938 yılları arasında New York City'de yayınlanmış olan haftalık genel kültür dergisi.

Tribune,³⁵ *The New Republic*,³⁶ *The New York Times*,³⁷ *Current History*,³⁸ *The Oregon Daily Journal*,³⁹ *The Oregon Statesman*,⁴⁰ *The Pittsburgh Gazette Times*,⁴¹ *The Pomona Progress*,⁴² *The Post-Star*,⁴³ *The Press-Telegram*,⁴⁴ *The Rutland News*,⁴⁵ *The Selma Times-Journal*,⁴⁶ *The South Bend Tribune*,⁴⁷ *The South Sioux City Mail*,⁴⁸ *The St. Joseph News-Press*,⁴⁹ *The St. Louis Star and Times*,⁵⁰ *The State Journal*,⁵¹ *The Baltimore Sun*,⁵² *The Taylor Daily Press*,⁵³ *The Tidings*,⁵⁴ *The Washington Herald*,⁵⁵ *The Washington Post*,⁵⁶ *The Washington Times*,⁵⁷ *The Wichita Eagle*,⁵⁸ *The Winona Republican Herald*⁵⁹ ve *Wilkes-Barre Record*⁶⁰

³⁴ 1910'dan beri Miami, Florida'da yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

³⁵ 1867-1982 yılları arasında Minneapolis, Minnesota'da yayınlanan, ardından Minneapolis Daily Star ile birleşerek Star Tribune adını alan günlük eyalet gazetesi.

³⁶ 1914'ten beri New York City'de yayınlanan haftalık kültür, sanat ve politika dergisi, günümüzde yılda on sayı olarak yayınlanmaktadır.

³⁷ 1851'den beri New York City'de yayınlanan Amerika'nın en çok tirajlı ulusal günlük gazetelerinden biri.

³⁸ 1914'ten beri Philadelphia, Pennsylvania'da yayınlanan, tüm dünyadaki sorunlara ilişkin haber ver yorumların yer aldığı aylık uluslararası dergi.

³⁹ 1902-1982 yılları arasında Oregon, Portland'ta yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁴⁰ 1851'den beri Salem, Oregon'da yayınlanan günlük eyalet gazetesi, 1980 yılında Capital Journal ile birleşerek Satesman Journal adını almıştır.

⁴¹ 1786-1927 yılları arasında Pittsburgh, Pennsylvania'da yayınlanan, 1927'den beri Pittsburg Post-Gazette adını alan günlük eyalet gazetesi.

⁴² 1885-1927 yılları arasında Pomona, California'da yayınlanan günlük eyalet bülteni.

⁴³ 1904'ten beri Glens Falls, New York State'te yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁴⁴ 1897'den beri Long Beach, California'da yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁴⁵ 1916-1926 yılları arasında Rutland, Vermont'ta yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁴⁶ 1920'den beri Selma, Alabama'da yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁴⁷ 1902'den beri Soth Bend, Indiana'da yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁴⁸ 1919-1922 yılları arasında South Sioux City, Nebraska'da yayınlanan haftalık eyalet gazetesi.

⁴⁹ 1903'ten beri St. Joseph, Missouri'de yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁵⁰ 1884-1951 yılları arasında St. Louis, Missouri'de yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁵¹ 1900'den beri Frankfort, Kentucky'de yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁵² 1837'den beri Baltimore, Maryland'de yayınlanan eyaletin en büyük günlük gazetesi.

⁵³ 1913'ten beri Taylor, Texas'ta yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁵⁴ 1897'den beri Los Angeles, California'da yayınlanan haftalık eyalet gazetesi,

⁵⁵ 1906-1939 yılları arasında Washington D. C.'de yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁵⁶ 1877'den beri Washington D. C.'de yayınlanan Amerika'nın en büyük ulusal gazetelerinden biri.

⁵⁷ 1902'de Washington D. C.'de yayına başlamış, 1922'den itibaren Washington Herald ile birleşmiş olan ve 1939'da yayın hayatı sona eren günlük eyalet gazetesi.

⁵⁸ 1872'den beri Wichita, Kansas'ta yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁵⁹ 1901-1954 yılları arasında Winona, Minnesota'da yayınlanan günlük eyalet gazetesi.

⁶⁰ 1881-1972 yılları arasında Wilkes-Barre, Pennsylvania'da yayınlanan günlük eyalet gazetesi.